

У СЛОВА ФУНКЦІЙ Є БАГАТО – ЇХ ТРЕБА ЧІТКО РОЗРІЗНЯТИ

**Формування уявлень про слово
як частину мови і член речення**

Антоніна МОВЧУН, канд. пед. наук,
доцент, Київський університет імені
Бориса Грінченка

Досить часто учням складно розрізняти поняття “частина мови” і “член речення”, навіть педагоги основної школи бідкаються, що доводиться стика-тися з цією проблемою. Тому вмінню розрізняти номінативну і синтаксичну функції слова слід при-діляти увагу з перших уроків мови. Пропонуємо скористатися слушними рекомендаціями щодо організації такої роботи.

Формування первинних уявлень про номінативну функцію слова і про речення

Ознайомлення зі словом і реченням передбачено програмою з перших уроків навчання грамоти (до-букварний період). І саме на цьому етапі вчитель має показати дітям, що слово має дві функції:

- номінативну (називає предмети, ознаки, числа, дії тощо);
- синтаксичну (допомагає висловити думку як член речення).

Програма пропонує засвоювати цей матеріал на практичному рівні. Про це свідчать назви тем: “Практичне ознайомлення зі словами – назвами предметів, ознак, дій, граматичними питаннями до них”, “Розрізнення назв предметів за питаннями хто це, що це? Умовне позначення слів”.

Ці теми закладають основи поняття частини мови. Під час їх вивчення важливо запропонувати учням завдання добирати (усно) слова, що відповідають на певні питання, і навпаки – ставити питання до поданих учителем слів.

Наприклад

- Доберіть і запишіть по два-три слова, що відповідають на питання: хто?, що?, який?, яка?, яке?, що робить?, що робили? за зразком.

Зразок. Хто? — учень, сестра, Таня. Що? — книжка, ...

- Поставте питання до поданих слів за зразком.

Зразок. Верба (що?), лисичка (хто?), ...

Книжка, квітка, зайчена, олівець, м'ячик, школа, бабуся, сестра, трава, кошеня, подвір'я, бібліотека, жабка; зелений, дерев'яна, міцне, смачний, твердий, суха, цікава, білий, широка, коротке, м'яке, теплий, золоте, комп'ютерна, лісовий; працює, вивчив, віддасть, перескочила, малюють, знаю, любимо, нахиляються, гомонять, сиділа, думали.

Якщо характеризувати нашу мову як цілісну систему, в якій кожне слово щось називає (предмети, якості, дії, процеси, почуття і т. ін.), то за цими ознаками у ній можна виділити такі основні множини елементів:

- слова, що називають **предмети**;
- слова, що називають **якості (ознаки) предметів**;
- слова, що називають **дії предметів**;
- слова, що називають **кількість предметів та їх порядок при лічбі**.

Під час першого ознайомлення з частинами мови дітям не називають мовознавчих термінів (і тим паче не вимагають їх запам'ятовування). На першому етапі учні опрацьовують групи слів, об'єднаних залежно від відведеної їм ролі: називати предмети, ознаки, числа, дії, ознаки дії тощо.

Ознайомлення з реченням у добукварний період передбачено темою: “Практичне ознайомлення з реченням. Способ умовного позначення речень. Складання речень за заданою графічною схемою”.

Державний стандарт ● Мови і літератури

Першокласникам подобається складати речення за графічними схемами і схеми до запропонованих речень, що містять 1–5 слів. Важливо показати учням, що речення може складатися і з одного слова. (*Весна. Вечір. Небо. Заблищало. Мороз.*)

На уроках букварного періоду учні 1-го класу набувають уміння поділяти зв'язне висловлювання на речення, встановлювати межі речень на слух і за графічними ознаками, писати велику літеру в першому слові речення, ставити розділові знаки в кінці речень. Учитель пропонує вправи для вироблення навичок правильного іntonування розповідних, питальних, спонукальних, а також окличних речень (без уживання термінів). Особливу увагу учнів слід звернути на “маленькі слова” в реченнях, формувати вміння розпізнавати в усному мовленні та на письмі прийменники, сполучники, частки як окремі слова (без термінів).

Ознайомлення з частинами мови та основними ознаками речень

Формування початкового уявлення про частини мови з уведенням термінів *іменник*, *прикметник*, *дієслово* програмою передбачено в 2-му класі. Окрім того, другокласники практично ознайомлюються з прийменниками та сполучниками, їхньою роллю в реченні як службових слів, до яких не ставлять питань, але без яких майже неможливо побудувати речення: *на, в, із, по, до, у, над, під, а, але, і, чи, тому що*.

Реалізації цих завдань сприяє виконання учнями відповідних вправ.

Наприклад

- Виберіть з поданих слів, що відповідають на питання *хто?, що?*

Кріт, словник, бачити, ясний, орел, веселий, знати, Іванко, засівати, людина, вагон, вогні, миготять, краплі, зелена, чотири, дрижить.

- Доберіть прикметники до іменників за зразком.

Відомо: в кожній частині мови є роль у реченні своя обов'язкова.

(Надіслала Л. Бондар, Український коледж ім. В. О. Сухомлинського, м. Київ)

Зразок. Яблуко — смачне, солодке...; вишня — ...

Зілля, книга, партя, друг, мама, дідусь, сусідка, урок, морквина.

- Випишіть з тексту іменники та пов'язані з ними прикметники.

Надходила степова буря. Попереду мчали сиві вітри. За ними чувся холодний подих вітру. Сумну пісню співали тонкі стеблини. Суха й тендітна берізка зігнулася під рвучким вітром.

У 2-му класі учні засвоюють відомості про речення, характеризують його за основними ознаками, розрізняють на слух завершене й незавершене речення, визначають кількість речень у невеликих текстах, правильно відтворюють інтонацію розповідних, питальних і спонукальних речень, поширяють речення за поданими питаннями.

На цьому етапі варто дібрати систему вправ, практичне виконання яких допоможе дітям засвоїти відомості про речення. Водночас слід нагадувати учням, що слова є не тільки членами речення, а й частинами мови. Під час вивчення речень можна пропонувати дітям визначати в них іменники, прикметники, дієслова.

Уточнення уявлень про номінативну і синтаксичну функції слова

І тільки в 3-му класі, коли школярі опанують матеріал про головні й другорядні члени речення, вони мають навчитися визначати, якими частинами мови виражені в поданому реченні підмет та присудок.

Під час вивчення наступних тем: “*Зв'язок слів у реченні*”, “*Поняття про словосполучення. Головне і залежне слово у словосполученні*”, “*Різні способи вираження підмета і присудка (лише практично)*”, “*Встановлення смислових і граматичних зв'язків між словами в реченнях*” — слово слід розглядати у двох аспектах: за тим, що воно називає і яку роль виконує в реченні, тобто визначати його як член речення і вказувати, якою частиною мови він виражений (іменник, прикметник, дієслово).

Наприклад

- Складіть власні речення за поданими схемами.

1. _____
2. _____

Вкажіть, якою частиною мови виражені головні члени речення.

- Прочитайте речення.

1. Школярі пишуть диктанти.
2. Школярі пишуть перекази.
3. Школярі пишуть диктанти й перекази.

Прочитайте перше й друге речення. Визначте головні та другорядні члени речення (усно).

Спишіть третє речення. Поясніть, як його утворили. Яке з речень відповідає цій схемі?

Читайте на сторінках

Над кожним словом цього речення вкажіть, до якої частини мови воно належать. Визначте, яким членом речення виступає іменник.

Таке практичне вправлення формує в учнів розуміння того, що слово — це і частина мови, і член речення.

У 3-4-му класах таку роботу ведуть постійно. Визначаючи головні члени речення, учень вказує, якими частинами мови вони виражені.

У 4-му класі учні мають знати, що іменник може бути як головним членом речення — *підметом* (у називному відмінку), так і другорядним (в інших відмінках). Прикметники, числівники, прислівники можуть бути другорядними членами речення. Особові займенники, так само, як іменники, можуть виконувати роль як підмета, так і другорядного члена речення. Дієслово — головний член речення, присудок.

Службові слова (*прийменники, сполучники, частки*) не є членами речення. Вони виконують тільки граматичну роль у поєднанні з самостійними частинами мови. Так, прийменник оформлює відмікове значення іменника як члена речення (з називним відмінком не вживається). Сполучник виступає за собом зв'язку між однорідними членами або частинами складного речення. Частка підсилює або виділяє якесь слово.

У 4-му класі на дошці постійно має бути таблиця:

ЧАСТИНИ МОВИ

Іменник	відмінюване слово; змінюється за відмінками і числами; має рід; початкова форма — називний відмінок
Прикметник	відмінюване слово; змінюється за родами, числами і відмінками; початкова форма — називний відмінок однини чоловічого роду
Числівник	zmінюється за відмінками; початкова форма — називний відмінок
Займенник	відмінюване слово; початкова форма — називний відмінок однини
Дієслово	відмінюване слово; означає дію предмета, змінюється за особами, в минулому часі за родами і числами; початкова форма — незначенна форма
Прислівник	незмінюване слово
Прийменник	незмінюване слово
Сполучник	незмінюване слово

Яскраво і доступно для дітей сутність частин мови розкрили Дмитро Білоус — у вірші “*Злитки золоті*” — та Володимир Верховень — у поезії “*Частини мови*”. Доцільно прочитати ці вірші учням, запропонувати вивчити їх напам’ять, зіставити, проаналізувати.

Головне ж, про що слід пам’ятати вчителю під час формування знань учнів про слово як частину мови і член речення: *аби досягти високих результатів у розрізенні функцій слова, потрібні постійні практичні вправлення.*

ДОДАТОК

ЗЛІТКИ ЗОЛОТИ

Чи ти задумувавсь, відкіль оті
У нашій мові злитки золоті?
Як намистини, диво калинове —
Частини мови!
Який співець, поет, який письменник
Уперше слово вигадав — **іменник**?
Іменник! Він узяв собі на плечі
Велике діло — визначати речі, —
Ім’я, найменування і наймення:
Робота. Біль. І радість. І натхнення.
Ну а візьмімо назву — **дієслово**,

Само підказує, що діє слово!
Ще й прикладу на нього не навів,
А вже до півдесятка дієслів!

Прикметник дасть
іменнику — предмету
Якусь його ознаку чи прикмету.
Числівник може визначити тобі
Число речей, порядок при лічбі.
А поспітай звичайного **займенника**,
За кого він у мові? За іменника!
(Хоч може цей наш

скромний посередник
Замінювати числівник і прикметник).

Прислівник звик, незмінюваний

в мові,

Ознаки різні виражать при дієслові.

Сполучник каже: “Скромну роль
я маю,
Але слова я в мові сполучаю”.
Частини мови! Назви наче й звичні,
Полюбиш їх — красиві, поетичні!
Хто ж так назвав оці частини мови?
Назвали вчені.
Й підхопив народ!

(Д. Білоус)

Займенник

Щоб не повторювати іменник,
Числівник чи прикметник — час
Уже згадати про займенник.
Він виручав мене не раз.

Дієслово

А дієслово ні хвилини,
Повір, без дії не живе:
Працює, вчить, співає, лине,
Читає, грається, пливе.

Прислівник

Завжди незмінний — взимку, влітку —
Він виражає ознаки слів.
І зустрічається нерідко,
І не зника повік-віків.

Прийменник

Він поведе тебе до школи
І засміється під вікном.
Сипне зоринками довкола,
Розкаже казку перед сном.

Сполучник

Сполучник схожий на місточок,
Що члени речення єдна,
Щоб ти не впав у слів струмочок,
Тому що глибоко до дна.

(В. Верховень)

ЧАСТИНИ МОВИ

Іменник

Іменник любить називати
Завжди на імення кожну річ:
Земля, країна, сонце, мати,
Печаль і радість, день і ніч.

Прикметник

Ознаку чи прикмету в слові
Прикметник вказує тобі:
Весняні котики вербові,
Фіалки ніжні, голубі.

Числівник

Числівник вміє рахувати
(І, зауваж, не лиш ворон),
Щоб знав ти, мало чи багато,
Один, чи кілька, чи мільйон.